

УДК – 28.06.24

<https://doi.org/10.33099/2304-2745/2024-3-82/79-92>

Фролов В.С. кандидат військових наук, старший науковий співробітник
(0000-0003-0105-6439)

Лобко М. М., кандидат військових наук, доцент
(0009-0003-5946-5013)

Кириченко С. О., кандидат військових наук

Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України

Актуальні проблеми мобілізаційної підготовки та мобілізації в Збройних Силах України та рекомендації з їх розв'язання

Резюме. У статті на основі аналізу вітчизняного законодавства, досвіду проведення мобілізації в Україні висвітлюються проблеми, що виникли у цій сфері та з урахуванням особистого службового досвіду надаються рекомендації щодо реформування мобілізаційної підготовки та мобілізації в Збройних Силах України за умов широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації, що триває.

Розкриваються поняття “мобілізаційна підготовка”, “мобілізація”, “система забезпечення мобілізаційної підготовки та мобілізації” “план мобілізаційної підготовки”. Надаються рекомендації щодо проведення організаційних та структурних заходів у Міноборони та Збройних Силах України для підвищення рівня функціонування системи забезпечення мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Ключові слова: мобілізаційна підготовка; мобілізація; система забезпечення мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Постановка проблеми. Із здобуттям Україною незалежності, утворенням власних Збройних Сил у нашій державі були визначені основи мобілізаційної підготовки та мобілізації. Зазначені основи базувались на мобілізаційній системі бувшого СРСР. Однак вона мала і низку особливостей пов'язаних в основному з тим, що Україна набула статусу “суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави” [1]. Досвід проведених мобілізаційних навчань (тренувань) показує, що на той час організація мобілізаційної підготовки та мобілізації у значній мірі задовольняла потреби Збройних Сил України і Воєнної організації держави у цілому.

Слід нагадати, що на рубежі ХХ-ХХІ століть на пострадянському просторі йшли процеси утворення незалежних держав та демократизації. Відбувалось зростання довіри у т.ч. і у воєнній сфері в міжнародному глобальному просторі. У міжнародних стосунках декларувався пріоритет договірним (мирним) засобам у розв'язання конфліктів.

Основними реальними та потенційними зовнішніми загрозами національній безпеці України визначались поширення міжнародного тероризму, піратства, організованої злочинності та кіберзагроз. Тому у Воєнній доктрині України [2] основними ознаками воєнно-політичної обстановки визначались: “зміцнення довіри та поширення міжнародного співробітництва у воєнній сфері, зниження імовірності розв'язання великомасштабної війни, перш за все ядерної, і водночас збереження

потенційної загрози виникнення збройних конфліктів, локальних і регіональних війн, їх ескалації та втягування в них України”. Понад те, у новій редакції Воєнної доктрини 2012 року [3] констатувалось: “ураховуючи тенденції та умови розвитку воєнно-політичної обстановки у світі, Україна вважає, що збройна агресія, в результаті якої може виникнути локальна або регіональна війна проти неї, в середньостроковій перспективі є малоімовірною”.

З урахуванням такої оцінки воєнно-політичної і воєнно-стратегічної обстановки й проводилась реформа Збройних Сил України. 2 вересня 2013 року була прийнята Державна комплексна програма реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року [4]. Зазначена реформа передбачала їх суттєве скорочення.

Відповідно до згаданої Державної комплексної програми [4] планувалось завершити реорганізацію військових комісаріатів шляхом перетворення в територіальні центри комплектування і соціальної підтримки (ТЦК і СП) та суттєво скоротити їх загальну і штатну чисельність.

Згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2001 року № 1235 та від 3 червня 2013 р. № 389 [5,6] військові комісаріати визначені як місцеві органи військового управління, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації в особливий період людських і транспортних ресурсів на відповідній

території. Завданнями військових комісаріатів є підготовка та проведення мобілізації, підготовка молоді до військової служби, проведення призову на військову службу, забезпечення соціального і правового захисту військовослужбовців та призваних на збори військовозобов'язаних, ветеранів війни, пенсіонерів з числа військовослужбовців Збройних Сил та членів їх сімей, здійснення інших заходів з питань оборони відповідно до законодавства.

Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2007 року № 1054 [7] утворювались територіальні центри комплектування військовослужбовцями за контрактом (у якості експерименту). Встановлено, що територіальний центр комплектування військовослужбовцями за контрактом є установою Збройних Сил України. До основних завдань зазначених територіальних центрів комплектування віднесені: “здійснення відбору громадян для проходження військової служби за контрактом на посадах рядового, сержантського і старшинського складу, служби у військовому резерві Збройних Сил, вступу до вищих військових навчальних закладів Мініборони та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів”. У подальшому передбачалось вказані територіальні центри запровадити замість військових комісаріатів. Відповідно до Державної комплексної програми [4] на базі військових комісаріатів формувались територіальні центри комплектування і соціальної підтримки.

Порівняння призначення і основних завдань, що визначені для військових комісаріатів і територіальних центрів комплектування військовослужбовцями за контрактом, показує принципові зміни у підходах до питань мобілізаційної підготовки та мобілізації. Під час проведення організаційних заходів у військових комісаріатах і територіальних центрах комплектування військовослужбовцями за контрактом (у подальшому – ТЦК і СП) було втрачено облік призовників і військовозобов'язаних. Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування самоусунулись від забезпечення питань мобілізаційної підготовки та мобілізації. За такого підходу мобілізаційна підготовка і мобілізація в державі поступово втратила результативність.

Отже, у кінці першого початку другого десятиліття нинішнього століття в Україні відповідно до керівних документів (програм,

планів, директивних документів) були проведені заходи, які деформували, а в деяких питаннях суттєво перешкождали підготовці і проведенню заходів мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Як результат – українське воєнно-політичне керівництво зустрілось із значними труднощами у проведенні заходів мобілізації, зокрема поповнення бойових втрат особового складу сил оборони під час відбиття широкомасштабного вторгнення Російської Федерації (РФ) на територію України.

Не вирішує у необхідному обсязі проблеми мобілізаційної підготовки та мобілізації нещодавно прийнятий закон України № 3161-ІХ від 28.06.2023. Проведений аналіз стану мобілізаційної підготовки в Україні, хід проведення мобілізації показує, що часткові заходи для її покращення на сьогодні вже не вирішують нагальні проблеми. Необхідно вести мову про повне і глибоке реформування мобілізаційної підготовки та мобілізації в державі. На розв'язання актуальних проблем мобілізаційної підготовки та мобілізації військовозобов'язаних до Збройних Сил України та інших складових сил оборони й направлена дана публікація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язанню проблем мобілізаційної підготовки та мобілізації присвячена значна кількість публікацій [8-16]. В них автори досить ґрунтовно висвітлюють виявлені проблеми та визначають напрями і шляхи їх вирішення. Разом з тим, автори у своїх публікаціях торкаються лише окремих сторін мобілізаційної підготовки та мобілізації, які стосуються в основному національної економіки і оборонно-промислового комплексу. До того ж, їхні дослідження не в повній мірі торкаються проблем мобілізаційної підготовки та мобілізації за умов повномасштабного вторгнення РФ на територію України.

Проблеми мобілізаційної підготовки та мобілізації у більш повному спектрі розкриваються лише у публікаціях [8-9]. Зокрема, у [8] на основі проведеного аналізу викладені основні причини низької якості управління мобілізаційною підготовкою та мобілізацією в державі, що пов'язано з недосконалістю законодавства, відсутністю необхідних нормативно-правових актів у зазначеній сфері, мобілізаційних структурних підрозділів у органах виконавчої влади, інших державних органах та органах місцевого самоврядування, недостатньої системності у їх

роботі й інші. У [9] автори на основі дослідження викладають деякі проблеми організації мобілізаційної підготовки в Україні, зокрема відсутність системної роботи у її плануванні, розробленні мобілізаційних документів та необхідних нормативно-правових актів.

Тому **метою статті** є на основі аналізу вітчизняного законодавства, досвіду мобілізаційної підготовки та проведення мобілізації в Україні визначити шляхи та надати обґрунтовані рекомендації щодо реформування системи мобілізаційної підготовки та мобілізації у Збройних Силах України.

Викладення основного матеріалу. Мобілізаційна підготовка та мобілізація базується на положеннях Конституції, законів України та відповідних нормативно-правових актів.

У законі України [17] визначено, що мобілізаційна підготовка та мобілізація є складовими частинами комплексу заходів, які здійснюються з метою *забезпечення оборони держави* (за винятком цільової мобілізації).

Для забезпечення оборони держави поряд з іншим встановлена та функціонує система забезпечення мобілізаційної підготовки та мобілізації. *Система забезпечення мобілізаційної підготовки та мобілізації* становить собою організовану державою сукупність суб'єктів об'єднаних цілями та завданнями (заходами), що здійснюють узгоджену діяльність у межах вітчизняного законодавства задля забезпечення оборони, а також мобілізаційних ресурсів держави.

Суб'єктами забезпечення мобілізаційної підготовки та мобілізації є органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, громадські організації, посадові особи, окремі громадяни, Збройні Сили України, інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні, розвідувальні органи.

До *мобілізаційних ресурсів* відносяться організаційний, політичний, економічний, фінансовий, соціальний, демографічний, інтелектуальний, правовий потенціали та воєнна міць держави.

Мобілізаційна підготовка становить собою комплекс організаційних, політичних, економічних, фінансових, соціальних, правових та інших заходів, які здійснюються в мирний час з метою підготовки національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого

самоврядування, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та Державної спеціальної служби транспорту, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій до своєчасного й організованого проведення мобілізації та задоволення потреб оборони держави і захисту її території від можливої агресії, забезпечення життєдіяльності населення в особливий період [17].

До *комплексу основних заходів мобілізаційної підготовки* відносяться забезпечення готовності системи управління державою до функціонування в особливий період, підготовка органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій до роботи в умовах особливого періоду, національної економіки та її галузей до переведення і функціонування в умовах особливого періоду, Збройних Сил України, інших складових сил оборони до проведення мобілізації, єдиної державної системи цивільного захисту до функціонування в умовах особливого періоду, розроблення мобілізаційних планів, довготермінових і річних програм мобілізаційної підготовки й інші.

Виконання заходів мобілізаційної підготовки відображаються у довготермінових і річних програмах мобілізаційної підготовки [17]. Зазначені програми мобілізаційної підготовки мали розроблятися центральними, місцевими органами виконавчої влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування. Однак на практиці це положення закону не виконувалось належним чином. До того ж, не ясно на основі якого документа з мобілізаційної підготовки зазначені органи мали розробляти вказані програми.

Законом України [17] встановлено, що "Кабінет Міністрів України *погоджує* довготермінові та річні *програми мобілізаційної підготовки* державних органів, Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя". Втім, вказане положення закону не зовсім виконувалось.

Вивчення практики показало, що для організованого проведення заходів мобілізаційної підготовки необхідно перейти до перспективного і безпосереднього видів її планування. Так, пропонується у Кабінеті

Міністрів України розробляти Зведений план основних заходів мобілізаційної підготовки. Зазначений план доцільно розробляти на 5 років. У ньому визначити найменування основних заходів за відповідними розділами, відповідальних виконавців, співвиконавців, орієнтовні строки виконання заходів, основні матеріально-технічні, фінансові й інші ресурси. Органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації розробляють плани мобілізаційної підготовки з перспективою на 5 років.

На основі зазначених планів має проводитись безпосереднє планування шляхом розроблення річних програм мобілізаційної підготовки. У зазначених програмах заходи мобілізаційної підготовки відображаються більш детально та встановлюються конкретні строки їх проведення, а також визначаються необхідні матеріально-технічні, фінансові й інші ресурси та джерела їх надходження.

Також для поліпшення рівня організації необхідно встановити щоквартальну та річну звітність відповідних інституцій держави за проведену роботу з виконання заходів мобілізаційної підготовки.

Наступною складовою забезпечення оборони держави є мобілізація.

Мобілізація – комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу [17].

Мобілізація може бути частковою або загальною. За певних умов може проводитись цільова мобілізація.

Довідка. Визначення мобілізація (франц. mobilisation – рухомий, приводити в рух) вперше застосовувалось під час французької буржуазно-демократичної революції у 1789 році та у 1850–1860 роках (mobiliser) в Німеччині.

Отже, мобілізація передбачає проведення комплексу заходів щодо *відмобілізування* та переведення всіх *інституцій держави, сфер* її життєдіяльності на функціонування в умовах особливого періоду.

Мобілізація може проводитись одночасно або у розпорядчому порядку по мірі загострення кризової ситуації воєнного

характеру. Мобілізація проводиться відкрито або приховано. Вид, обсяги, порядок і строк проведення мобілізації визначаються Президентом України в рішенні про її проведення.

Рішення про проведення відкритої мобілізації має бути негайно оголошене через медіа. Рішення про проведення прихованої мобілізації доводиться до органів державної влади, інших державних органів, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій по закритих каналах оповіщення в порядку, який визначається Президентом України. При цьому, так як значний обсяг заходів мобілізації приховати у сучасних умовах надто складно, прихована мобілізація, як правило, проводиться під прикриттям “легенди” (проведення мобілізаційних зборів, мобілізаційних навчань, навчань сил територіальної оборони чи сил цивільного захисту, сил логістики тощо).

Приховано, як правило, проводиться часткова мобілізація, з метою приховати масштаб, перелік військ (сил) який підлягає відмобілізуванню тощо. Проведення загальної мобілізації здійснюється з дотриманням планів оперативного (стратегічного) маскування.

Прихована мобілізація проводиться частіше за умов виникнення кризової ситуації воєнного характеру, що загрожує національній безпеці держави та по мірі її загострення. Доцільним буде проведення прихованої мобілізації не одночасно всіх військових частин, а у розпорядчому порядку, тобто, почергово (наприклад, сил прикриття державного кордону, системи управління військами, військової розвідки, ППО, РЕБ), а у подальшому – основних сил.

Часткова мобілізація – може проводитись в окремих місцевостях держави, стосуватися певної частини національної економіки, ОПК, Збройних Сил України, інших військових формувань, та правоохоронних і розвідувальних органів, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, підприємств, установ і організацій.

Часткова мобілізація оголошується в умовах загрози виникнення прикордонного збройного конфлікту або інших воєнних загроз локального характеру.

Під час часткової мобілізації доукомплектуються до штатів воєнного часу визначені військові частини Збройних Сил України, інших складових сил оборони, склад

яких затверджено Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України для ліквідації (локалізації) збройного конфлікту.

Проводиться укомплектування решти військових частин Збройних Сил України та інших складових сил оборони особовим складом за посадами, що визначають їх боєздатність та іншими необхідними мобілізаційними ресурсами.

Уточнюється склад решти мобілізаційних ресурсів держави.

Визначені війська (сили) Збройних Сил України проводять оперативне розгортання у районі (зоні) збройного конфлікту (поблизу такого району) відповідно до рішення Головнокомандувача Збройних Сил України, затвердженого Президентом України.

Центральні, місцеві органи виконавчої влади, інші державні органи переходять на функціонування у посиленому режимі та проводять підготовку до переходу на функціонування в умовах особливого періоду.

Місцеві органи виконавчої влади, інші державні органи та органи місцевого самоврядування в зоні збройного конфлікту переводяться на функціонування в умовах особливого періоду.

Довідка. На територіях, на яких введено воєнний стан рішенням Президента України можуть утворюватись військові адміністрації (п.1 ст.4 ЗУ “Про правовий режим воєнного часу”) або ради оборони (частина друга ст.14 ЗУ “Про оборону України”).

Підприємства ОПК, інші промислові підприємства оборонного сектору національної економіки держави переводяться на функціонування у режимі особливого періоду в обсягах, необхідному для задоволення визначених Міноборони потреб Збройних Сил України та інших складових сил оборони у озброєнні, військовій, спеціальній техніці, матеріально-технічних засобах та інших ресурсах.

Загальна мобілізація – проводиться в масштабі держави одночасно на всій території України і стосується національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій.

З оголошенням загальної мобілізації, заходи мобілізації здійснюються у повному обсязі, проводиться оповіщення військовозобов’язаних. Мобілізаційні ресурси подаються відповідно до мобілізаційних планів та графіків за рішенням Головнокомандувача Збройних Сил України.

Під час загальної мобілізації проводиться:

переведення Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту на організацію і штати воєнного часу відповідно до схеми мобілізаційного розгортання, укомплектування особовим складом, технікою і озброєнням військових частин ЗСУ й інших складових сил оборони та приведення їх у повну бойову готовність до виконання завдань за призначенням;

формування нових військових частин та спеціальних формувань відповідно до рішення Головнокомандувача Збройних Сил України, затвердженого Президентом України;

переведення національної економіки на функціонування в умовах особливого періоду, розгортання воєнного виробництва для всемірного збільшення випуску продукції військового призначення;

переведення органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, а також адміністративно-територіальних одиниць України на роботу в умовах особливого періоду.

Загальна мобілізація вводиться рішенням Президента України про загальну мобілізацію із внесенням його на затвердження Верховною Радою України, тому, органи державної влади та економіка держави переводяться на функціонування в умовах особливого періоду, а визначені органи і формування зі складу сил оборони держави відмобілізовуються у повному складі.

Слід підкреслити, що загальна мобілізація оголошується тільки один раз Президентом України і затверджується Верховною Радою України. Вона проводиться постійно (“перманентна” мобілізація), тобто постійно, протягом всього особливого періоду до оголошення демобілізації.

“Перманентна” мобілізація є продовженням загальної мобілізації. Під час її проведення здійснюється призов військовозобов’язаних до складу стратегічного мобілізаційного резерву та Сил ТрО, поповнення бойових втрат військових частин у особовому складі, озброєнні, військовій техніці, матеріально-технічних засобах із навчальних центрів, баз, складів, формування нових військових частин сил оборони, проводяться заходи з відновлення боєздатності військових частин (у ході виконання покладених завдань або ротації) й інші.

Для проведення мобілізації у державі проводиться оповіщення. *Оповіщення* – доведення сигналів і повідомлень (директив, розпоряджень) до органів військового управління, центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та населення про оголошення мобілізації, виклик громадян до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, а також вручення (надсилання) повісток громадянам [17].

Отже, з оголошенням загальної мобілізації, що здійснюється у правовому полі, проводити додаткові заходи “повної”, “додаткової” чи “загальної” мобілізації у особливий період немає необхідності.

Цільова мобілізація – проводиться з метою ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру державного рівня та їх наслідків, а також у

відбудовний період для ліквідації наслідків воєнних дій. Заходи цільової мобілізації, здійснюються на основі плану проведення цільової мобілізації відповідно до Закону України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” з урахуванням особливостей, визначених Кодексом цивільного захисту України [18].

Для проведення мобілізації має здійснюватись облік, збір та подача мобілізаційних ресурсів до військових частин Збройних Сил України та органів, військових частин, підрозділів інших складових сил оборони.

Тож, за результатами проведеного дослідження розроблено та запропоновано загальну схему обліку, збору та подачі мобілізаційних ресурсів до Збройних Сил України та інших складових сил оборони, що має функціонувати (рис. 1).

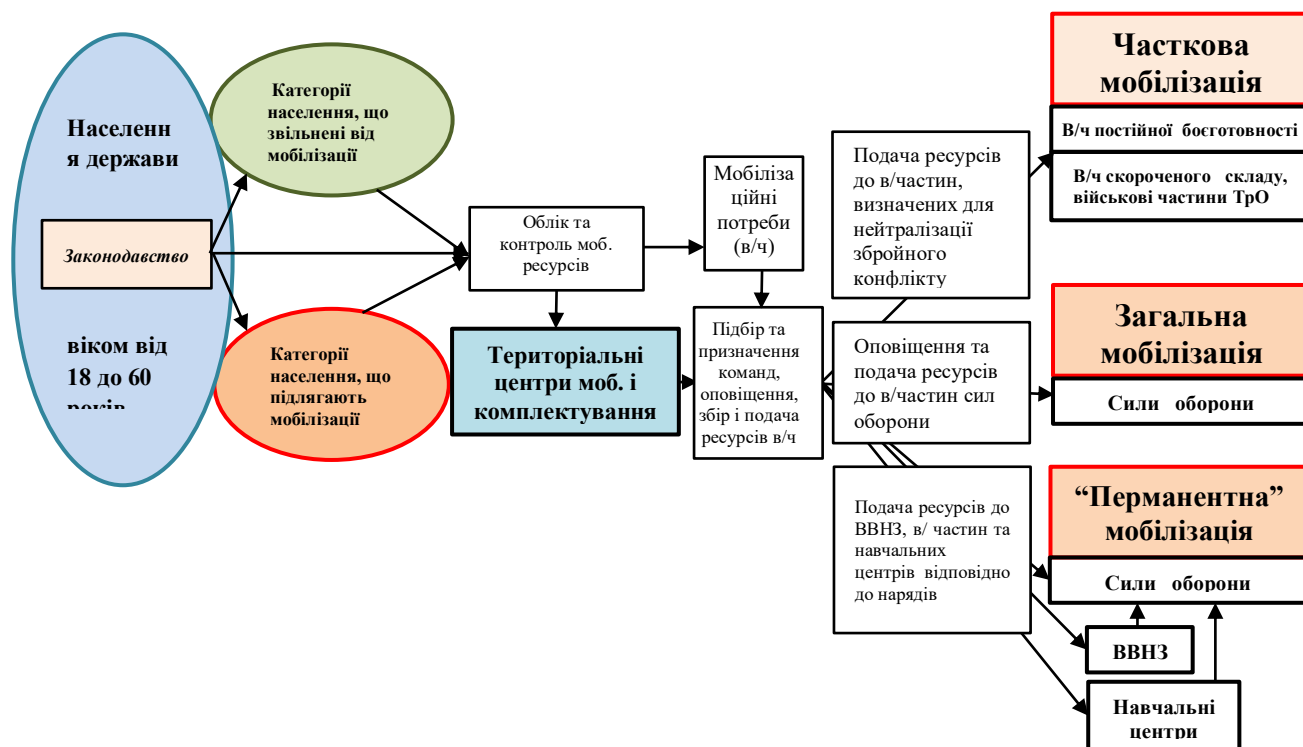

Рис. 1. Загальна схема обліку, збору та подачі мобілізаційних ресурсів до Збройних Сил України та інших складових сил оборони.

Законом України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” [17], відповідними актами Кабінету Міністрів України із загальної чисельності призовного населення віком від 18 до 60 років виділяється дві категорії: перша, населення, що звільняється від мобілізації; друга, населення, що підлягає мобілізації.

Для реформування системи забезпечення мобілізаційної підготовки та мобілізації рекомендується у системі Міноборони провести певні організаційні та структурні зміни.

Наказом Міноборони, у складі Збройних Сил України доцільно реформувати територіальні центри комплектування та соціальної підтримки у органи військового управління, на які покладаються функції обліку, відбору, комплектування команд та подачі мобілізаційних ресурсів до військових частин сил оборони. Відповідно до визначених функцій, такі органи військового управління доцільно назвати “Територіальні центри мобілізації та комплектування”. У зв’язку з відміною системи

призову на строкову службу, основною функцією запропонованих центрів визначається мобілізаційна підготовка та мобілізація (соціальна підтримка має стати однією з їх функцій).

Територіальні центри мобілізації та комплектування (ТЦМК) серед інших завдань здійснюють облік та контроль за станом мобілізаційних ресурсів військовозобов'язаних. Надалі у ТЦМК облікованих військовозобов'язаних підбирають та призначають у команди за військово-обліковими спеціальностями, наявним досвідом військової служби, проходженням перепідготовки (допідготовки) тощо, відповідно до потреб військових частин Збройних Сил України та інших складових сил оборони.

Реалізуючи вимоги закону України [19] Кабінет Міністрів України постановою від 23 лютого 2022 року № 154 затвердив Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки [20]. Це Положення в основному поєднало призначення і основні завдання військових комісаріатів і територіальних центрів комплектування військовослужбовцями за контрактом та встановило роль і місце утворених ТЦК СП.

Відповідно до згаданого Положення *ТЦК СП* - є органами військового управління, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Завданнями ТЦК СП відповідно до покладених обов'язків є виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації, керівництво військовим обліком призовників, військовозобов'язаних та резервістів на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, контроль за його станом, зокрема в місцевих органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування та в органах, що забезпечують функціонування системи військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці (крім СБУ та Служби зовнішньої розвідки), забезпечення в межах своїх повноважень адміністрування (ТЦК СП Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя) та ведення Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів (районні ЦК СП), проведення заходів приписки громадян до призовних дільниць, призову громадян на військову службу, проведення відбору кандидатів для прийняття на військову службу за контрактом, участь у відборі громадян для проходження служби у

військовому резерві Збройних Сил, підготовка та проведення в особливий період мобілізації людських і транспортних ресурсів, забезпечення організації соціального і правового захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних і резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори до Збройних Сил, ветеранів війни та військової служби, пенсіонерів з числа військовослужбовців Збройних Сил та членів їх сімей, участь у військово-патріотичному вихованні громадян, здійснення інших заходів з питань оборони відповідно до законодавства.

Слід додати, що зазначені завдання мають покладатись і на ТЦМК, однак мобілізаційна підготовка та мобілізація має бути основним з них. Необхідно законодавчо опрацювати відповідні механізми з реалізації цього важливого завдання.

ТЦМК мають виконувати покладені на них функції і завдання у тісній взаємодії з мобілізаційними підрозділами органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, які мають мобілізаційні завдання (замовлення).

Крім зазначеного у Збройних Силах України необхідно Оперативні командування переформувати у Регіональні командування. Оперативні командування у мирний і воєнний час несуть відповідальність за виконання визначених завдань у встановленій для них військово-сухопутній зоні. Таке положення призводить до необхідності командувачам ОК проводити керівництво бойовими діями у визначеній оперативно-стратегічній зоні і одночасно у встановленій військово-сухопутній зоні. У Регіональних командуваннях як загальновійськового органу військового управління оперативного рівня у визначеній військово-сухопутній зоні за визначеними функціями у організаційній структурі рекомендується мати: командування, оперативний штаб та територіальне управління.

Командування, на чолі з командувачем Регіонального командування, у мирний час здійснює безпосереднє військове керівництво у визначеній військово-сухопутній зоні органами військового управління, з'єднаннями, військовими частинами, що знаходяться у їх підпорядкуванні.

Оперативний штаб, на чолі з начальником штабу-заступником командувача Регіонального командування, у мирний час здійснює оперативне планування застосування визначених з'єднань, військових частин відповідно до оперативного призначення, проводить оперативну підготовку органів військового управління, оперативно-польові

поїздки у райони (зони) виконання покладених завдань тощо.

Територіальне управління – орган військового управління у військово-сухопутній зоні Регіонального командування, який очолює територіальне управління заступник командувача Регіонального командування. На територіальне управління у мирний і воєнний час покладаються наступні функції:

- мобілізаційна підготовка та мобілізація;
- бойова і мобілізаційна готовність з'єднань, військових частин, установ і організацій Збройних Сил України;
- планування, організація і управління територіальною обороною;
- запровадження заходів правового режиму воєнного (надзвичайного) стану;
- бойова підготовка з'єднань, військових частин, підготовка резервів і поповнень;
- організація забезпечення і управління повсякденною діяльністю гарнізонів, з'єднань, військових частин, установ і організацій.

У разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну відповідно до рішення Головнокомандувача Збройних Сил України затвердженого Президентом України Регіональні Командування (командування і оперативний штаб) висувуються у райони (зони) оперативного призначення, здійснюють управління розгортанням органів військового управління, з'єднань, військових частин, що знаходяться у їх підпорядкуванні, а у подальшому – їх застосуванням з відсічі збройній агресії.

Територіальне управління на чолі із заступником командувача Регіонального командування залишається у пункті дислокації і здійснює управління мобілізацією (через ТЦМК), територіальною обороною, бойовою підготовкою з'єднань, військових частин, резервів і поповнень, запровадження заходів правового режиму воєнного (надзвичайного) стану, а також повсякденною діяльністю гарнізонів, з'єднань, військових частин, установ і організацій, що розташовані у військово-сухопутній зоні. За такого підходу, на відміну від функцій покладених на ОК, Територіальне управління здійснює безпосереднє військово-сухопутній зоні замість командувача Регіонального Командування як у мирний час, так і у особливий період.

Для виконання покладених функцій у організаційній структурі Територіального управління мають бути сформовані відповідні структурні підрозділи, зокрема і структурний підрозділ з мобілізаційної підготовки та мобілізації.

У разі оголошення мобілізації (за відповідними її видами) у ТЦМК здійснюється

оповіщення, збір ресурсів, а у подальшому їх подача до військових частин. Слід звернути увагу на те, що у ТЦМК призов облікованих військовозобов'язаних здійснюється не за загальними кількісними показниками, а проводиться їх підбір за відповідними військово-обліковими спеціальностями та розподіл за призначеними командами.

Отже, запропонований підхід надає можливість впорядкувати питання здійснення керівництва у військово-сухопутних зонах та у зонах воєнний дій, як у мирний час, так і у особливий період.

В сучасних умовах в Україні активно запроваджується діджиталізація у процесі державного та військового управління, в основі якої є використання цифрової інформації та відповідні засоби автоматизації. Аналіз практики проведення мобілізації показує, що без автоматизації управління процесами мобілізації організувати своєчасний, повний облік, комплектування, оповіщення та подачу мобілізаційних ресурсів до військових частин Збройних Сил України та інших складових сил оборони надзвичайно складно. Тому процес обліку та визначення потреб у мобілізаційних ресурсах має бути повністю автоматизованим.

На рис. 2 відображено варіант автоматизації управління (обліку) мобілізаційними процесами у державі та Збройних Силах України інтегрований до системи управління Державної служби статистики України (Держстат).

Держстат України - є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері статистики, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України та який бере участь у формуванні державної політики у сфері статистики і забезпечує її реалізацію [21,22]. Її основними завданням, поряд з іншими, є збирання, збереження, оброблення, аналіз, захист та поширення офіційної державної статистичної інформації щодо масових явищ і процесів, які відбуваються в економічній, соціальній, демографічній, екологічній, культурній та інших сферах життя суспільства в Україні та її регіонах. У органах державної статистики акумулюється інформація про всі версти населення у тому числі і призовного віку.

Тому пропонується надати повноваження ТЦМК використовувати статистичну інформацію Держстату стосовно населення, що підлягає мобілізації, а отже, військовозобов'язаних. Використовуючи цю інформацію ТЦМК складає облік військовозобов'язаних на відповідній території.

КЕРІВНИЦТВО ВІЙСЬКАМИ (СИЛАМИ) ОБОРОНИ

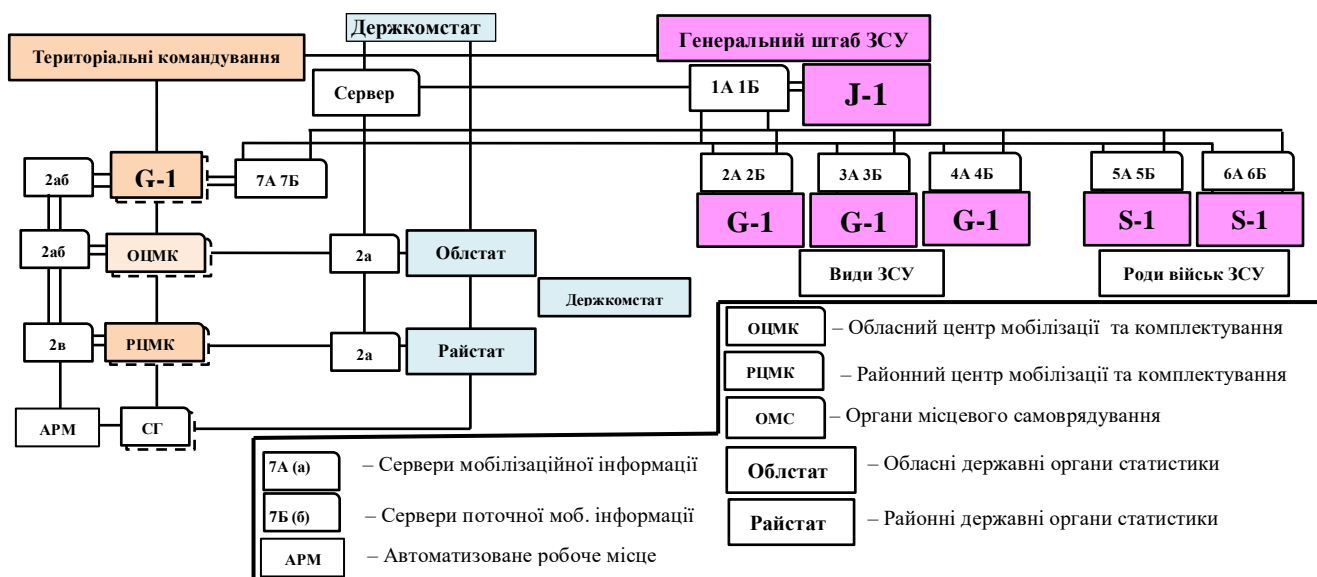

Рис.2. Автоматизація управління (обліку) мобілізаційними процесами у державі та Збройних Силах України інтегрованою до системи управління Держстату.

Для ведення первинного обліку військовозобов'язаних у органах місцевого самоврядування пропонується створити секретаріат у складі 3–х осіб, на яких покладається облік військовозобов'язаних у даній місцевості та виконання інших завдань делегованих районним центром мобілізації та комплектування (секретаріат – як філія районного центру мобілізації та комплектування). В секретаріатах розгортаються автоматизовані робочі місця, що підключаються до серверів районних ЦМК. Співробітники секретаріатів з інформації, що надається органами місцевого самоврядування до органів Держстату, відбирають необхідну їм інформацію стосовно осіб, які відносяться до категорії військовозобов'язаних. Зазначена інформація надається до серверів відповідних територіальних ЦМК. Отримана інформація (дані) обробляється у районних і надається до обласних ЦМК.

Для цього сервери районних ЦМК сполучаються з обласними ЦМК, які також сполучені з відповідними районними та обласними органами Держстату. Обласний ЦМК підключаються до серверу територіального управління Регіонального командування та до серверів обласних організацій держкомстату своєї встановленої військово-сухопутної зони відповідальності.

Сервер територіального управління Регіонального командування з'єднується з сервером J-1 Генерального штабу Збройних Сил України, який підключений до серверу Держстату держави. До серверу J-1 Генерального штабу під'єднуються сервери

командувань видів, родів військ (сил) Збройних Сил України.

Отже, мобілізаційні завдання щодо призову військовозобов'язаних відповідно до потреб для військових частин видів, родів військ (сил) ЗСУ має визначати J-1 Генерального штабу (на основі даних отриманих від військових частин видів, родів військ (сил) і надає до G-1 штабу зони Регіонального командування (через командування СВ ЗСУ). Керівництво G-1 штабів у зоні Регіональних командувань визначають мобілізаційні завдання обласним ЦМК та організують контроль за повним та своєчасним їх виконанням. Обласні ЦМК визначають мобілізаційні завдання щодо призову військовозобов'язаних і надають їх до районних ЦМК. Районні ЦМК проводять відбір необхідних категорій військовозобов'язаних, їх оповіщення, збір і спільно з органами місцевого самоврядування здійснюють відправлення у визначені місця. Секретаріати органів місцевого самоврядування беруть участь у оповіщенні військовозобов'язаних, що підлягають мобілізації і подальшому надають оновлену інформацію до районних ЦМК.

Наведена система мобілізації військовозобов'язаних та руху мобілізаційних ресурсів показана на рис. 3.

За такого підходу у державі встановлюється єдиний реєстр військовозобов'язаних, що підлягають (не підлягають) мобілізації за відповідними військово-обліковими спеціальностями та призначеними командами. Тобто, забезпечується виконання положення Закону України [19] щодо формування системи військового обліку.

КЕРІВНИЦТВО ВІЙСЬКАМИ (СИЛАМИ) ОБОРОНИ

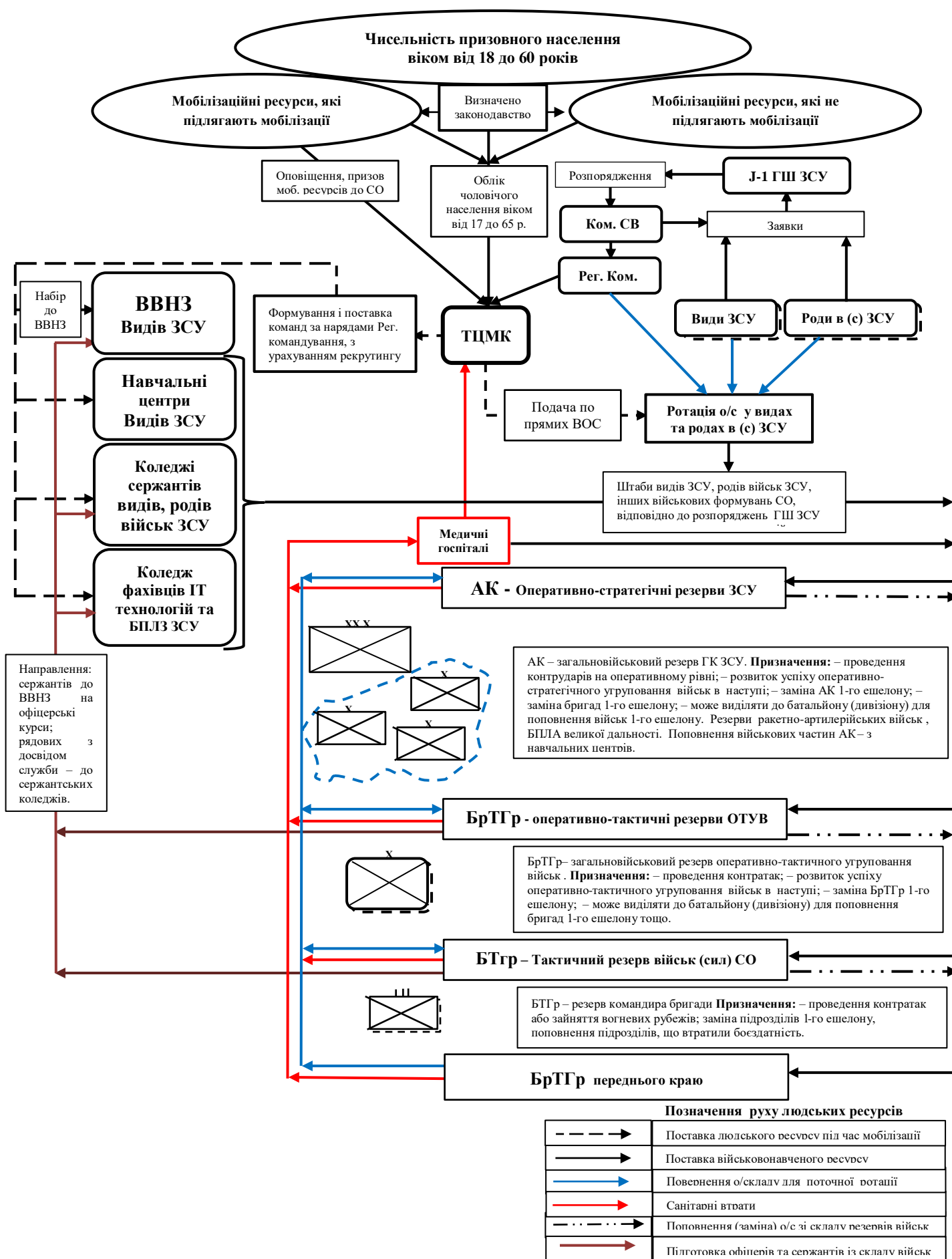

Рис.3. Система мобілізації військовозобов'язаних та руху мобілізаційних ресурсів.

Як зазначено у [17] “система військового обліку становить собою сукупність систем військового обліку органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, які структурно складаються із керівників як організаторів ведення військового обліку, служб персоналу (посадових осіб), які безпосередньо ведуть військовий облік, об’єктів військового обліку – призовників, військовозовоб’язаних, резервістів та засобів автоматизації процесів ведення військового обліку з використанням необхідних баз даних (реєстрів), визначених цим Законом та іншими законами України”. Як показує проведене дослідження запропонована система військового обліку має спрощений вигляд, менш затратна, більш зручна хоча і потребує певних змін до законодавства та деякої структурної перебудови у органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, Збройних Силах України та інших складових сил оборони.

Крім того, це надає можливість проводити організований призов військовозовоб’язаних за планом загальної (“перманентної”) мобілізації, а також забезпечити:

регулярне поповнення військових частин особовим складом;

ротацію військовослужбовців в середині видів, родів Збройних Сил України;

ротацію військовослужбовців між елементами оперативного шиккування військ (сил) (бойових порядків військових частин);

здійснювати підготовку офіцерів у ВВНЗ з числа сержантів (терміном 1-2 роки);

проводити підготовку сержантів з числа рядового складу у військових коледжах.

Рекомендоване до реформування системи забезпечення мобілізаційної підготовки та мобілізації має бути унормованим у відповідних нормативно-правових актах. Зокрема пропонується:

оновити з урахуванням досвіду проведення мобілізації “Положення про порядок проведення мобілізації в Україні” та затвердити указом Президента України. У зазначеному положенні серед іншого розкрити зміст та основні заходи цільової, часткової, загальної та “перманентної” мобілізації (наведені вище);

перепрацювати положення “Про мобілізаційну підготовку національної

економіки України” з урахуванням необхідних обсягів виробництва для задоволення потреб сил оборони у озброєнні, бойовій техніці, ракет, боєприпасів і запасів матеріально-технічних засобів та затвердити постановою Кабміну;

розробити (уточнити) та затвердити постановою (розпорядженням) Кабміну типовий штат мобілізаційних підрозділів центральних, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

розробити та затвердити розпорядженням Кабміну “Організаційно-методичні рекомендації з організації мобілізаційної підготовки та мобілізації” де викласти засади організації мобілізаційної підготовки та мобілізації, перелік та зміст мобілізаційних документів, які відпрацьовуються в центральних, місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування;

Міноборони в межах повноважень, передбачених законодавством, актів Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України видати наказ: “Про організацію мобілізаційної підготовки та мобілізації у Збройних Силах України, ДССТ та інших складових сил оборони”. У наказі доцільно встановити основи мобілізаційної підготовки та мобілізації у наведених формуваннях, органах, їх повноваження та обов’язки, а також засади організації цієї роботи;

Міноборони спільно з Генеральним штабом Збройних Сил України розробити проект положення “Про затвердження Положення про територіальні центри мобілізації та комплектування” (зі зміною назви зазначених центрів відповідно до визначених функцій) та подати до Кабміну на затвердження. Також опрацювати відповідні зміни до законодавства;

для реалізації положень законів України, актів Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, наказів Міноборони Головнокомандувач Збройних Сил України має видати наказ (директиву) “Про організацію мобілізаційної підготовки та мобілізації у Збройних Силах України”. У наказі (директиві) визначити основи організації мобілізаційної підготовки та мобілізації, порядок обліку та підготовки мобілізаційних ресурсів, оповіщення, призову, збору та подачі їх до військ (сил), організацію комплектування військ під час оголошення цільової, часткової, загальної та “перманентної” мобілізації, а також для

відновлення (поповнення) боєздатності військ (сил) у ході ведення бойових дій тощо;

Генеральному штабу Збройних Сил України доцільно видати “Доктрину мобілізаційної підготовки та мобілізації у Збройних Силах України”. У зазначеній Доктрині визначити основи мобілізаційної підготовки та мобілізації у Збройних Силах України, перелік мобілізаційних документів, їх форми, порядок розробки й інше.

Висновки. Підсумовуючи розгляд проблем реформування системи мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні, зокрема мобілізаційної підготовки та мобілізації військовозобов’язаних до Збройних Сил України та інших складових сил оборони, автори дійшли до наступного:

мобілізаційна підготовка та мобілізація є складовими частинами комплексу заходів, які здійснюються з метою забезпечення оборони держави;

система мобілізаційної підготовки та мобілізації держави за мирного часу була деформована. Покладені мобілізаційні завдання органами державної влади виконуються зі значними труднощами після широкомасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України. Особливо ці труднощі загострилися у зв’язку з набранням війною затяжного характеру;

проведений аналіз стану мобілізаційної підготовки в Україні, хід проведення мобілізації показує необхідність реформування системи мобілізаційної підготовки та мобілізації в державі;

мобілізаційна підготовка як комплекс організаційних, політичних, економічних, фінансових, соціальних, правових та інших заходів, які здійснюються для підготовки національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, військових формувань та правоохоронних і розвідувальних органів до своєчасного й організованого проведення мобілізації та задоволення потреб оборони держави, потребує нових підходів до планування, зокрема запропонованих його видів – перспективного і безпосереднього, та організації виконання комплексу державних заходів з охопленням всіх інституцій держави. Для поліпшення організації рекомендується встановити щоквартальну та річну звітність за проведену роботу відповідними владними органами з виконання заходів мобілізаційної підготовки;

мобілізація полягає у проведенні комплексу заходів щодо відмобілізування всіх інституцій держави, переведення всіх сфер її життєдіяльності на функціонування в умовах особливого періоду;

загальна мобілізація оголошується один раз Президентом України і затверджується Верховною Радою України. Вона проводиться перманентно, тобто, постійно протягом всього особливого періоду до оголошення демобілізації;

для забезпечення проведення мобілізації необхідно провести низку організаційних заходів, зокрема утворити ТЦМК, Регіональні командування з формуванням у їх складі Територіальних управлінь з розширеними функціями й інші;

здійснення рекомендованих організаційних заходів дозволить відновити облік військовозобов’язаних, призовників у масштабі держави та у подальшому організовано проводити їх мобілізацію відповідно до графіків поставок і потреб Збройних Сил України та інших складових сил оборони;

реформування сфери мобілізаційної підготовки та мобілізації має бути унормованим у правовому відношенні у відповідних нормативно-правових актах;

рекомендується ініціювати перегляд та затвердження Кабміном оновлених Положень про центральні, місцеві та інші органи виконавчої влади до яких внести завдання, повноваження і відповідальність цих органів та їх посадових осіб у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації.

У статті досліджено певні аспекти щодо реформування системи мобілізаційної підготовки та мобілізації у Збройних Силах України. Разом з тим, як показує практика, потребують подальшого дослідження й інші питання мобілізаційної підготовки та мобілізації, зокрема надання права рекрутингу військовозобов’язаних командирам військових частин, організації військової підготовки військовозобов’язаних тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

1. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
2. Про Военну доктрину України. Указ Президента України від 15 червня 2004 року N 648/2004.
3. Про Военну доктрину України. Указ Президента України від 8 червня 2012 № 390/2012.
4. Державна комплексна програма реформування і розвитку Збройних Сил України на період до

- 2017 року. Указ Президента України від 2 вересня 2013 року № 479 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2013 року “Про Державну комплексну програму реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року”.
5. Про затвердження Положення про військові комісаріати. Постанова Кабміну від 26 вересня 2001 року № 1235.
 6. Про затвердження Положення про військові комісаріати. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 червня 2013 р. № 389 (Офіційний вісник України, 2013 р., № 42, ст. 1503).
 7. Про затвердження Положення про територіальний центр комплектування військовослужбовцями за контрактом. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2007 р. N 1054. (Офіційний вісник України, 2007 р., № 64, ст. 2497).
 8. Волотівський П. Б. Щодо причин низької якості управління мобілізаційною підготовкою та мобілізацією в державі. Волотівський П. Б., Дуляк П. П. Матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції м. Київ, 16.04.2015 р. Київ, 2015. С. 77–83.
 9. Горovenko В. К. Деякі проблеми організації мобілізаційної підготовки України. Горovenko В. К., Щипанський П. В. Матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції, Київ, 16.04.2015 р. Київ, 2015. С. 23–26.
 10. Гріненко О.І. Питання підвищення ефективності управління мобілізаційною підготовкою оборонного сектору національної економіки України. Збірник наукових праць ЦВСД НУОУ. Київ, 2021. №1 (71). УДК 351.863.
 11. Гріненко О.І. Аналіз системи управління мобілізаційною підготовкою та мобілізацією національної економіки. Визначення проблемних питань її функціонування. Гріненко О. І. Ворович Б. О., Кутовий О. П. Збірник наукових праць ЦВСД НУОУ. Київ, 2020. № 1 (68). С. 44-51.
 12. Гріненко О.І. Мобілізаційні спроможності оборонного сектору національної економіки України: погляди на ефективність. Гріненко О. І., Кутовий О.П., Шапталенко М.І. Збірник наукових праць ЦВСД НУОУ. Київ, 2020. № 2 (66).
 13. Ворович Б.О. Система управління мобілізаційною підготовкою та мобілізацією національної економіки: проблемні питання функціонування. Ворович Б.О., Гріненко О.І., Кутовий О.П.. Збірник наукових праць ЦВСД НУОУ. Київ, 2024. № 1 (68). УДК 351.863.
 14. Волотівський П. Б. Мобілізаційної підготовка та мобілізація оборонно-промислового комплексу: час нових підходів. Волотівський П. Б. Кутовий О.П. Наука і оборона №1-19, УДК 351.863.
 15. Волотівський П. Б. Питання мобілізаційного планування національної економіки України. Зміст, принципи, та підходи щодо його організації в сучасних умовах. Наука і оборона №2-19, УДК 351.863.
 16. Ширалієв Р. Ш. Чинники, що впливають на процес мобілізаційного планування національної економіки України. Ширалієв Р. Ш., Волотівський П. Б., Леонтович С. П. Наука і оборона №3-19, УДК 355.45.02.
 17. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію. Закон України № 3543-ХІІ від 21 жовтня 1993р. [Електронний ресурс] : – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.
 18. Кодекс цивільного захисту. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 34-35, ст.458). [Електронний ресурс] : – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
 19. Про військовий обов’язок і військову службу. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 9, ст.108. [Електронний ресурс] : – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
 20. Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки. Постанова Кабміну від 23 лютого 2022 р. № 154. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-p#Text>.
 21. Про офіційну статистику. Закон України, від 16.08.2022 №2524-ІХ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2524-20#Text>.
 22. Про затвердження Положення про Державну службу статистики України. Постанова Кабміну від 23 вересня 2014 р. № 481. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2014#Text>.

Стаття надійшла до редакційної колегії 20.08.2024

Current problems of mobilization training and mobilization in the Armed Forces of Ukraine and recommendations for their solution

Annotation

With Ukraine's independence and the creation of its own Armed Forces, the foundations of mobilization training and mobilization were defined in our country. This framework was based on the mobilization system of the former USSR. However, it also had a number of peculiarities related mainly to the fact that Ukraine acquired the status of a “sovereign and independent, democratic, social, legal state”. The experience of mobilization exercises (training) shows that at that time the organization of

mobilization training and mobilization largely met the needs of the Armed Forces of Ukraine and the military organization of the state as a whole.

The analysis of the state of mobilization training in Ukraine and the course of mobilization in the context of the Russian aggression against Ukraine shows that partial measures to improve it do not solve the urgent problems today.

Based on the analysis of national legislation and the experience of mobilization in Ukraine, the article highlights the problems that have arisen in this area and, taking into account personal service experience, provides recommendations for reforming mobilization training and mobilization in the Armed Forces of Ukraine in the context of the ongoing large-scale armed aggression of the Russian Federation.

The concepts of “mobilization training”, “mobilization”, “system of ensuring mobilization training and mobilization”, “mobilization training plan” are explained. Recommendations are given on organizational and structural measures in the Ministry of Defence and the Armed Forces of Ukraine to improve the functioning of the system of mobilization training and mobilization.

Keywords: mobilization training; mobilization; system for providing mobilization training and mobilization.